

Izlaganja sa Zagrebačkoga lingvističkoga kruga

Branimir Belaj
Pedagoški fakultet, Osijek

Novi pristup hrvatskom pasivu

U izlaganju se daje nova podjela hrvatskoga pasiva, i to na gramatički, leksički pasiv i pseudopasiv. Gramatičkim se pasivom smatraju rečenice tvorene glagolskim pridjevom trpnim i pomoćnim glagolom biti (perifrastični pasiv) te one tvorene ličnim glagolskim oblikom i česticom se (refleksivni pasiv) budući da su kod njih prisutna stalna morfološka sredstva za izricanje pasivnoga predikata. Pripadnost se kategoriji perifrastičnoga pasiva uspostavlja na temelju kriterija $S = T$, dinamičnosti i semantičke prijelaznosti / sintaktičke neprijelaznosti, dok se pripadnost kategoriji refleksivnoga pasiva uspostavlja na temelju još jednoga kriterija – kriterija $S \neq V$. Rečenična se ustrojstva s glagolskim pridjevom trpnim dijele na a) kopulativno–pridjevna–nepasivna, zbog nedostatka kriterija semantičke prijelaznosti, odnosno ustrojstva kod kojih je subjekt obilježen trajnim, prirodno zadanim svojstvima (npr. *Ta je bolest povezana s jednom nepoznatom afričkom bolesti.*), b) adjektivizirano pasivna – periferno pasivna, gdje je pridjevno, nepasivno, značenje participa u aktualnom trenutku govorenja, ali pasivno prema sintaksi i semantici događajne strukture, odnosno prisutnosti kriterija semantičke prijelaznosti na stupnju iza na vremenskoj ljestvici (npr. *Ta je bolest već dugo povezana s jednom nepoznatom afričkom bolesti*) te na c) prototipično pasivna, kod kojih je dinamičnost aktualizirana u trenutku govorenja (npr. *Ta je bolest prije dva mjeseca povezana s jednom nepoznatom afričkom bolesti.*). Kriterijem se semantičke prijelaznosti iz opozicije glagolskoga roda kod refleksivnoga pasiva izbacuju primjeri tipa *Magla se spušta.*, *Neretva se svake godine izliva iz korita.* itd. te kvalitativno–generične interpretacije rečenica *Željezo se tali na tisuću stupnjeva.* (*Željezo ima osobinu da se tali na tisuću stupnjeva.*), *Sol se otapa u vodi.* (*Sol ima osobinu da se otapa u vodi.*) itd. koje, naravno, mogu biti i prototipično pasivne, što je malo vjerojatno, protumače li se kao *Netko tali željezo na tisuću stupnjeva.* i *Netko otapa sol u vodi.* te, slično kao i kod perifrastičnoga pasiva, pasivne na stupnju iza na vremenskoj ljestvici, a kvalitativno–generične u aktualnom trenutku govorenja. Takvo bi se tumačenje moglo parafrazirati kao *Ljudi imaju običaj taliti željezo na tisuću stupnjeva i sol otapati u vodi.* No da bi nešto postalo uobičajeno, odnosno kvalitativno–generično u aktualnom trenutku govorenja, određeni se proces, o kojemu je već riječ, mora jedno duže vrijeme u prošlosti ponavljati, tj. **netko** mora pokušavati taliti željezo na tisuću stupnjeva, otapati sol u vodi itd. Koja će se interpretacija pripisati takvim primjerima ovisi isključivo o konkretnom kontekstu.

U izlaganju o gramatičkom pasivu pozornost se posvećuje još dvama problemima. Prvi je kognitivna kategorizacija vršitelja i trpitelja, pri čemu se u raspravu uvode dvije tematske makrouloge, opći vršitelj (*engl. actor*) i opći trpitelj (*engl. undergoer*), koje se dijele na nekoliko tematskih mikrouloga. Tako općemu vršitelju pripadaju mikrouloge *uzrok efektor*, *sila*, *perceptor* i *agens*. Prve dvije označuju periferne opće vršitelje jer nisu obilježene semovima + živo, + ljudsko i + volja, namjera i odgovornost, dok druge dvije pripadaju prototipičnim općim vršiteljima jer posjeduju navedene semove. Perifernomu općem trpitelju pripadaju tematske mikrouloge *puta*, *mjesta* i *cilja* koje nisu obilježene semovima promjene stanja, oblika ili položaja, a i mali je broj prijelaznih glagola koji omogućuju njihovo prepoznavanje. Prototipičnomu općem trpitelju pripada mikrouloga *pacijensa* koji je obilježen semom promjene oblika, a broj je prijelaznih glagola koji omogućuju njegovo prepoznavanje velik. Prijelazne su mikrouloge, od perifernih prema prototipičnima, *recipijens* i *tema*. I jedna i druga mikrouloga obilježene su semovima + promjena stanja i – promjena oblika, no recipijens je bliži perifernim trpiteljima zbog maloga broja glagola koji omogućuju njegovo prepoznavanje, dok je mikrouloga teme bliža prototipičnomu trpitelju zbog velikoga broja takvih glagola.

Drugi je problem problem vremenske vrijednosti pasivnoga predikata. Taj se problem tiče samo perifrastičnoga pasiva jer kod refleksivnoga pasiva, a zbog njegove glagolske naravi pasivnoga predikata, vremenska vrijednost pasivne rečenice uvijek odgovara vremenskoj vrijednosti aktivne. U raspravu se uvodi jedna nova kategorija – *kategorija gotovosti* – točnije kategorije *gotove sadašnjosti* i *gotove prošlosti*, a s namjerom nijansiranja percepcije jedne od dviju temeljnih kognitivnih domena – domene vremena. Stoga se i ne govori o svim vremenskim vrijednostima pasivnoga predikata, već samo o onima kod kojih je prisutna kategorija gotovosti. Tako npr. adjektivizirani pasiv ustrojstva prezent pom. glagola biti + glagolski pridjev trpni ostvaruje značenje gotove sadašnjosti (*Zastava je spuštena već tri mjeseca. > Zastavu su spustili prije tri mjeseca i još je uvijek nisu spustili.*), a adjektivizirani pasiv ustrojstva perfekt pom. glagola biti + glagolski pridjev trpni ostvaruje značenje gotove prošlosti (*Prozor je bio otvoren cijeli dan. > Prozor su bili otvorili i nisu ga zatvorili cijeli dan.*)

Kod leksičkoga pasiva ne postoje stalna morfološka sredstva za ostvarivanje pasivne predikacije, već su za njezino ostvarivanje potrebne posebne leksičke sastavnice, različite za svih pet njegovih vrsta. Leksički se pasiv dijeli na a) adverbijalni (glagol + pridjev + glagolska imenica, npr. On je pod kontrolom policije.) b) nominativno–kvalitativni (postati, pojaviti se, biti + predmet, meta, cilj + glagolska imenica, npr. On je objekt ismijavanja.) c) perceptivni (pretrpjeti ili glagol srodna leksičkoga značenja + glagolska imenica, npr. Doživjeli smo poraz.) d) perceptivno–posesivni (dobiti ili glagol srodna leksičkoga značenja + glagolska imenica, npr. Dobio je udarac u glavu.) i e) posesivni (imati + glagolska imenica, npr. On ima podršku supruge.), a prema kriterijima mogućnosti uspostave aktivnoga konceptualnog korelata (Njega kontrolira policija., Njega ismijavaju., Porazili su nas., Netko ga je udario u glavu., Podržava ga supruga.), subjektova popunjavanja tematske makrouloge općeg trpitelja te korelacije glagola u aktivu i glagolske imenice u pasivu, zbog čega se leksički pasiv

opravdano može smatrati jednom vrstom nominalizacije, točnije jednom vrstom analitičkoga procesa dekompozicije predikata. Pseudopasiv se dijeli na adjektivni (npr. Ulice su vlažne od kiše.) i verbalni (npr. Gitara svira.), a prema vrsti riječi koja sudjeluje u formiranju pasivnoga predikata. Takve se konstrukcije smatraju pasivnima također prema prisutnosti temeljnih kriterija – mogućnosti uspostave aktivne rečenice (Kiša je navlažila ulice., Netko svira gitaru.) te kriterija $S = T$. Preko leksičkoga pasiva i pseudopasiva dokazuje se otvorenost kategorije pasivne rečenice prema drugim gramatičkim kategorijama koje služe kao kalup ostvarivanju različitih pasivnih značenja. Na kraju se pasivna rečenica analizira kao višerazinska radijalna kategorija utemeljena na prisutnosti efekta prototipa, odnosno sastavljena od prototipičnih i perifernih članova motiviranih prototipom. Govori se o radijalnosti na sljedećim razinama: 1) na razini cijele kategorije pasiva, 2) na razini gramatičkoga pasiva u cjelini, 3) na razini perifrastičkoga pasiva, 4) na razini »se pasiva«, 5) na razini vršitelja radnje, 6) na razini leksičkoga pasiva, 7) na razini pseudopasiva.

Kao primjer se može navesti radijalnost na razini cijele kategorije, gdje bi gramatički pasiv, a zbog prisutnosti stalnih morfosintaktičkih sredstava kao znaka pasivne predikacije te svoje kognitivno–empirijske vrijednosti, zauzimao mjesto prototipa, a periferni bi članovi bili leksički pasiv i pseudopasiv koji su motivirani prototipom preko topikalizacije trpitelja, detopikalizacije vršitelja, mogućnosti uspostave aktivnoga konceptualnog korelata itd.

Mislava Bertoša
Filozofski fakultet, Zagreb

Feminizam u lingvistici – lingvistika u feminizmu: odabrane teme

Pošto su pojmovi iz naslova dovedeni u vezu koja je predstavljena, s obzirom na polazišnu perspektivu, dvostrukim pitanjem o tome što lingvistika može preuzeti iz raznolikih feminizama i teorija koje su iz njih proizišle i primijeniti na svoje jezične analize (lingvistička perspektiva), odnosno o tome na kojim se područjima i u kojim granama jezikoslovlja najviše zadržavaju feminizmi i ostale navedene teorije (uvjetno rečeno feministička perspektiva), i pošto je dan površan odgovor nabranjem lingvističkih disciplina unutar kojih su feministički pristupi najplodnosniji (primjerice, sociolingvistika, psiholingvistika, antropološka lingvistika, pragmalolingvistika, teorija komunikacije i konverzacijske analize, semiotika, semiologija), istaknuto je da feminizam nije homogena i monolitna teorija te naglašeno da teorijski pristup u ovom izlaganju zapravo i nije samo feministički, nego širi, jer osim feminizama u užem smislu uključuje i spoznaje i paradigme studija roda, *queer* teorije, *LGBTI* studija i postfeminizma. Njihova poznata subverzivno–dekonstruktivistička nastojanja kao i inzisti-

ranje na društvenoj utemeljenosti kategorija ljudske esencije i egzistencije uz istovremeno preispitivanje, pa i odbacivanje, postojanja apriornih biologijskih determinanata, pozicije najsazetije oslikane krilaticom *Priroda je kultura*, oblikovali su osebuje pogleda na jezični fenomen i doveli u središte istraživačke pozornosti dotad uglavnom neobrađivane teme i nevidljive probleme, potresajući temelje nekih lingvističkih disciplina.

Iz velikoga broja tih tema izabrane su četiri, prema izlagateljčinu mišljenju, zanimljivije teme, odnosno četiri istraživanja provedena i objelodanjena u feminističkim zbornicima i časopisima devedesetih godina prošloga stoljeća, koja pripadaju dvama područjima i dvjema teorijskim pozadinama: prvo je područje područje odnosa između jezika i roda – izražavanje rodnog identiteta jezikom/jezičnim ponašanjem, odnosno jezična izvedba roda, a kao teorijska feministička, preciznije *queer* teorijska pozadina, ovdje je istaknuta teza američke feministkinje Judith Butler o rodu kao izvedbi, kao nečem što ljudsko biće čini i ponavlja, a ne nečem što ono esencijalno jest; drugo je područje područje odnosa između jezika i spolnosti, kojemu je temelj ključna teza *queer* teorije o odvojenosti spola/roda s jedne, i spolne usmjerenosti s druge strane.

Više je rečeno o sljedećim temama:

1. Kritika *a priori* pretpostavljenih rodnih razlika u konverzijskim stilovima žena i muškaraca, tzv. »ženskog« i »muškog« jezika: to su kategorije nasliedene iz predfeminističke jezikoslovne tradicije koje je najranija feministička kritika jezika preuzela ne dovodeći ih u pitanje, nego nastojeći razraditi modele koji će ih objasniti na zadovoljavajući način, i koje, mora se napomenuti, mnogi radovi koji ulaze u feminističke okvire i danas podržavaju i podrazumijevaju u istraživanjima. Njihova kritika polazi od spomenute teze J. Butler o rodu kao ponavljanoj izvedbi te o nestalnosti, nestabilnosti, varijabilnosti i fluidnosti rodnih identiteta, a također o ponašanjima kojima se oni izvode, uključujući i ono što je iz jezikoslovne perspektive relevantno, a to je jezično ponašanje, koje je, prema tome, isto nestalno, varijabilno, heterogeno i fluidno. Osim toga, spolnost je, kao bitna sastavnica identiteta neke osobe, također redovito uzimana u obzir. Mnoge feministkinje i lingvistkinje (primjerice, V. Bergvall, J. Bing, K. Frank, D. Cameron) ističu: ljudi ne govore kako govore zbog onoga što već jesu, jer varijable poput društvenog sloja, dobi, obrazovanja, boje kože... i spola/roda ne postoje unaprijed i neovisno o kontekstu, nego svoje identitete stvaraju tek u nekoj jezičnoj izvedbi. Zato ni tzv. »ženski jezik« i tzv. »muški jezik« ne mogu postojati unaprijed, nego se mogu jedino stvarati – to nisu dvije različite i isključujuće kategorije, već kontinuum koji se poklapa i prožima, njegove su granice nejasne i ne ovise nužno o biološkim karakteristikama osobe.

2. Istraživanje J. Coates o načinima na koje žene sebe predstavljaju u razgovoru kao rodno obilježena bića pokazalo je da je pojam »ženskog jezika« neodrživ. On ne postoji kao jedinstvena kategorija – postoje samo »heterogena očitovanja pluralnih ženskosti« (govoreći u starim pojmovima: žene usvajaju i »ženske« i »muške« govorne obrasce). Žene, dakle, svoj rod u jeziku ne

predstavljaju jedinstveno, nego postoji velika raznolikost, kontradiktornost i dinamičnost jezičnih upotreba koje ovise o mnogim izvanjezičnim čimbenicima.

3. Istraživanje K. Hall o jezičnim izvedbama roda koji se ne mora poklapati s individualnim biološkim obilježjima još više potvrđuje tu tezu i svjedoči o društvenoj konstruiranosti problematiziranih kategorija. Istražujući izvedbe tzv. »ženskog jezika« intervjuirajući osobe zaposlene na telefonskim linijama za žensko pružanje heteroseksualnih usluga muškarcima, uz poseban naglasak na prednosti koje u takvu kontaktu ima telefon kao jedini posrednik između dviju osoba, jer u njemu slika koju jedna osoba stvara o drugoj dolazi isključivo preko karakteristika glasa i upotrebe jezika, američka je lingvistkinja uočila trostruka nepoklapanja između »službenog« identiteta zaposlenica i njihovih jezičnih izvedaba: nepoklapanje u spolu/rodu (iako je riječ o uslugama koje žene pružaju muškarcima, ulogu žena mogu igrati i sami muškarci), nepoklapanje u boji kože (bjelkinje mogu izvoditi jezik crnkinja i obrnuto) i nepoklapanje u spolnoj orijentaciji (te usluge koje su neizravno heteroseksualne često izvode homoseksualke ili biseksualke). Iz toga proizlazi zaključak da tu ne može biti riječ o izražavanju urođenih obilježja koja su unaprijed dana rođenjem i biološkim karakteristikama te da je kategorija »ženskog jezika« samo društveni konstrukt.

4. Queer teorija u (socio)lingvistici: naglašavajući razliku između spola i spolnosti i inzistirajući na postojanju veće rodne različitosti i mnogobrojnih rodni identiteta, *queer* je teorija u domenu sociolingvistike »donijela« cijeli niz osoba koje se ne uklapaju u binarni rodni model i proučavanje njihova jezičnog ponašanja: raznolike *queer* kategorije i potkategorije razvile su supkulturnu inventivnu jezičnu djelatnost, osmislile oblike i značenja koja odgovaraju njihovim jezičnim potrebama, prilagodile stara značenja, usvojile pogrdna značenja i stigme iz *mainstreamskih* kultura i supkultura, i »napunile« ih pozitivnim značenjem... Tradicionalna ih je sociolingvistika uglavnom zanemarivala, a rijetki radovi posvećeni takvim temama nisu se trudili razraditi prikladne objasnidbene modele, nego su jezično ponašanje homoseksualnih osoba (treba naglasiti činjenicu da su od mnogobrojnih *queer* kategorija ranim sociolingvistima bili »interesantni« samo homoseksualci i, nešto rjeđe, lezbijke) objašnjavali već postojećim paradigmatama. Budući da u takvim proučavanjima spolnost i nije bila tretirana kao neovisna nejezična varijabla, dok je istovremeno binarni rodni model bio nekritički prihvaćen kao relevantan i neproblematičan, sociolingvisti su 40-ih i 50-ih godina XX. stoljeća poistovjetili jezik homoseksualaca s jezikom žena iz nižih društvenih slojeva, a jezik homoseksualki s jezikom muškaraca iz viših društvenih slojeva. To nepriznavanje veće rodne različitosti i spolnosti kao neovisnog kriterija te nastojanje za klasifikacijom svih ljudskih bića ili među muška ili među ženska, *queer* teorija u lingvistici osporava brojnim istraživanjima jezičnog ponašanja raznolikih *queer* kategorija i potkategorija ne samo u zapadnim društvima nego i bogatim kulturnoantropološkim i etnološkim istraživanjima.

Citirana literatura

- V. Bergvall, J. Bing, A. Freed (ur.), *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*, Longman, London 1996.
- J. Butler, *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, Ženska infoteka, Zagreb 2000 (izvorno izdanje je iz 1990).
- D. Cameron, *Feminism and Linguistic Theory*, Palgrave, London 1992 (2. izdanje).
- D. Cameron (ur.), *The Feminist Critique of Language. A Reader*, Routledge, London–New York 1998.
- J. Coates (ur.), *Language and Gender. A Reader*, Blackwell Publishers, Oxford 1998.
- A. Livia, K. Hall (ur.), *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality* (Oxford Studies in Sociolinguistics), Oxford University Press, Oxford 1997.

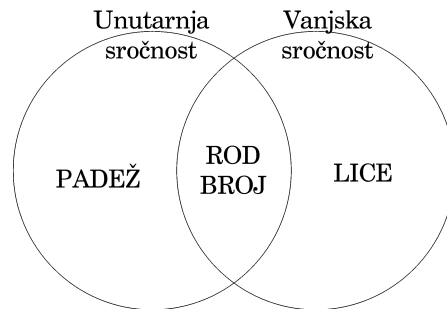
Sanja Fulgosi

Zavod za lingvistiku, Filozofski fakultet, Zagreb

(Ne)ročnost u hrvatskome jeziku

Sročnost, slaganje ili kongruencija česta je i složena gramatička pojava. Iako je zabilježena u dvije trećine prirodnih jezika, sročnost je zbog složenosti i tipološke raznolikosti jezika vrlo teško jednoznačno odrediti. Proučavajući slaganje s tipološkog stajališta, S. Steele (Steele, 1978: 610) dala je definiciju prihvatljivu kao polazište za istraživanje. Ona kaže da je sročnost susmjernost semantičkog ili formalnog obilježja jednog elementa i formalnog obilježja drugog elementa.¹ Sročnost se ostvaruje u sintaktičkoj strukturi ili *domeni sročnosti* u kojoj se slažu *upravna kategorija* (engl. *controller*), u pravilu imenska riječ, i ciljna kategorija (engl. *target*), u hrvatskom jeziku najčešće glagolski pridjevi te lične i odnosne zamjenice. Upravna i ciljna kategorija slažu se u trima glavnim obilježjima sročnosti: rodu, broju i licu. Budući da se sročnost može ostvarivati u gramatičkim kategorijama različitih gramatičkih obilježja, pri opisu sročnosti treba razlikovati **unutarnju** i **vanjsku sročnost** kako navodi C. Lehmann (1982: 234), (1988: 56). Unutarnja je sročnost određena kategorijama padeža, roda i broja, a vanjska kategorijama lica roda i broja. Tako postoji komplementarnost nekih obilježja sročnosti jer ono što se slaže s imenicom u padežu ne može se slagati u licu. Unutarnjom sročnošću nazvat ćemo one strukture kod kojih postoji slaganje imenske riječi u rodu, broju i padežu jer se ostvaruje unutar imenske sintagme pa ta sintagma zapravo u cijelosti određuje vanjsku sročnost određenu rodom, brojem i licem. Dakle, ono što se slaže u licu ne može se slagati u padežu. Jednostavno, slaganje imenice s pridjevom, pokaznom ili posvojnomo zamjenicom čini unutarnju sročnost, a slaganje s glagolom odnosno odnosnom i osobnom zamjenicom čini vanjsku sročnost.

1 Definicija u engleskom originalu glasi: »The term agreement commonly refers to some systematic covariance between semantic or formal property of one element and formal property of another.« Za englesku riječ *covariance* prof. B. Laszlo predložio je hrvatski termin susmjernost.

Ako se može općenito reći da je sročnost slaganje formalnih značajki ciljne kategorije sa semantičkim ili formalnim značajkama upravne, imenske kategorije, proizlazi da je sročnost u pojedinom jeziku primarno upravljana na dva temeljna načina: *a) formalnim sustavom*, *b) semantičkim sustavom* (Corbett, 1991: 33). O strukturi pojedinog jezika ovisi koji će od ova dva sustava biti primaran, jer gotovo da ne postoje jezici u kojima se ostvaruje samo jedan sustav. U hrvatskom jeziku i većini slavenskih jezika zbog osobitosti morfološkoga sustava primaran je formalni sustav.

Upravna kategorija sročnosti imenska je riječ ili imenska sintagma. Upravne kategorije u slavenskim jezicima mogli bismo podijeliti na leksički uvjetovanu i strukturno uvjetovanu sročnost. Strukturno uvjetovanu sročnost čine djelomično tzv. količinski izrazi i višestruki subjekti, a leksičku imenske riječi koje se značenjem ne podudaraju s formalnim obilježjima ciljne kategorije, pa je sročnost upravljana značenjem, a ne oblikom. Predmetom ovog istraživanja bit će uzorci leksički uvjetovane sročnosti.

Model sročnosti temeljit ćemo na dvama do sada iznesenim načelima. Prvo je načelo slaganja upravne kategorije s ciljnom prema formalnim ili semantičkim značajkama, a drugo razlikovanje unutrašnje i vanjske sročnosti. Uzorci sročnosti temeljit će se na navedenim načelima, u slaganju *sklonidbe* (S) – *unutrašnje sročnosti* (U) – *vanjske sročnosti* (V) i *značenja* (Z).

Većini je imenica slaganje upravljano formalnim načelom potpomognuto semantičkim korom, što znači da se rod imenice uglavnom podudara sa spolom; tako se podudaraju forma i značenje pa u lancu slaganja nema prekida, te možemo reći da one čine tzv. pravu sročnost.

Lanac sročnosti u ostalih skupina imenica bit će prekinut na nekim mjestima. One sa stajališta većinskog principa slaganja u hrvatskom jeziku ostvaruju posebnu vrstu sročnosti, koju možemo nazvati *nepodudaranjem u sročnosti ili nesročnošću*.

Pri opisu nesročnosti važno je razlikovati dvije vrste: *inačice* i *potpuno nepodudaranje* što uz tzv. pravu sročnost čini tipove sročnosti u hrvatskom jeziku. Inačice u sročnosti u hrvatskom jeziku mogu se podijeliti u dvije temeljne skupine, a zajednička je značajka takvih imenica da se u uporabi ostvaruju i prava sročnost i nepodudaranje.

Prva je skupina najmnogobrojnija i čine ju imenice koje označavaju živo. Najčešći je slučaj imenica koje se dekliniraju prema uzorcima *e-deklinacije*, a

odnose se na mušku ili na mušku i žensku osobu, što postaje uzrokom nepodudaranja, kao u primjeru²:

- (1) na koje mogu izaći svi, pa i **male štediše koji**, u doba naše ere izobilja **nisu znali** gdje *perisin fina 90262*

Navedena je imenica jedna od mnogobrojnih koje u nominativu imaju, često zbog tvorbenih razloga, gramatički morfem *-a*, sklanjaju se kao imenice uzoraka *e-promjene*, a mogu se odnositi i na osobe ženskog i muškog spola. Neke od imenica istih uzoraka su: *strojovođa, kolovođa, ubojica, vojskovođa, propalica, budala, sotona* i sl.

Toj skupini djelomično pripada i imenica *papa* koja čini novu skupinu inačica jer ima jedan uzorak slaganja više (*tablica 1*). Za razliku od imenice *štediša*, može se odnositi samo na mušku osobu. Iako se u jednini sročnost gotovo uvijek ostvaruje u muškom rodu, ne smije se zanemariti uporaba u množini kada i u unutarnjoj i vanjskoj sročnosti nalazimo sročnost u ženskom rodu:

- (2) godine spaljeno je 24 kola sa nekoliko tisuća knjiga. **Pape su zahtijevali** da u spaljivanju židovskih STIPCEVIC_A 364424

Posebnu inačicu u sročnosti čini jedna vrsta kreativnih novotvorbi, *složene kratice* ili *akronimi*. Od navedenih se inačica razlikuju prema obliku; nesročnost najčešće uzrokuju akronimi koji završavaju na suglasnik i sklanjaju se kao imenice uzoraka *a-promjene* te prema značenju; za razliku od navedenih skupina, akronimi označavaju nešto neživo. Zbog njihova se značenja, odnosno zbog značenja glavne imenice njihova temeljnog oblika, sročnost javlja u ženskom rodu, kao u primjerima HBK (*Hrvatska biskupska konferencija*), HEP (*Hrvatska elektroprireda*), EU (*Europska unija*), SAD (*Sjedinjene Američke Države*). Takve kratice uz češću formalnu sročnost, mogu ostvariti i sročnost u ženskom rodu, te u ženskom rodu i množini (SAD), kao u primjerima:

- (3) prije ratnih sukoba. Snažnu potporu izborima **dale su SAD...**
GK9638_02_4702
- (4) Doduše, bilo je mišljenja da **INA i HEP ne bi trebale** tako odlučno...«VJ981215g_16260
- (5) Iako sudjeluje na Konferenciji, **EU nije** potpuno **zadovoljna** provedbomVJ9812051_8139
- (6) kampanje, danas **oporbena CDU/CSU bila je** šokirana sličnošću...
VJ981103p_37185

Osim značenjem temeljnog oblika, kratice ovog tipa čine posebni tip inačica jer ne dopuštaju nepodudaranje samo u vanjskoj sročnosti kao imenice iz skupina koje znače nešto živo. Treba napomenuti da su mnogobrojni akronimi poput SDP, HRT, HIS koji, prema podacima iz HNK, nikada ne ostvaruju sročnost u ženskom rodu, iako im je glavna imenica temeljnog oblika u ženskom

2 Svi su primjeri iz probne inačice suvremenog dijela *Hrvatskoga nacionalnog korpusa* koji je dostupan na adresi <http://www.hnk.ffzg.hr/>

rodu. Dosada obrađeni korpusni podaci pokazuju da kratice ostvaruju nepodudaranje s obzirom na značenjske koncepte kojima pripadaju, npr. koncept *države* – SAD, UN, EU, RH, SR, SFRJ, koji sročnost ostvaruje i u muškom i u ženskom rodu, te koncept *sigurnosnih službi* – HIS, SIS, VONS, SONS; UNS, KGB i sl., koji sročnost ostvaruju uvijek formalno, u muškom rodu bez obzira na rod glavne imenice.

Od tipova sročnosti u *tablici 1.* trebalo bi izdvojiti imenicu *braća* koja sročnost, s obzirom na to da znači zbirnu imenicu od imenice *brat* »muškarac drugoj osobi rođenoj od istih roditelja« (Anić, 1998: 82), može ostvariti nepodudaranjem značenja i vanjske sročnosti, kao što se vidi u *tablici 1.* i primjerima:

- (7) Stjepanove smrti kad su se kršćani raselili. Ondje su **neka braća najvištal**a Radosnu vijest također poganima, što je Gk9901_13 2191
- (8) pa koji **su** dvije godine ranije, 1692. godine, **dala** podići **braća** Ivaneo. U tu jedinstvenu cjelinu spadaju svi oltari tomic_b 73623

Uz inačice, nesročnost se može ostvariti kao potpuno nepodudaranje kao što su imenice *djeca*, *curičak* koje se ne podudaraju u rodu i imenice kao što su *naočale* i *cvijeće* koje se ne podudaraju u broju. Osim imenica *djeca*, sva potpuna nepodudaranja ne ostvaruju razliku između vanjske i unutarnje sročnosti (*tablica 1.*).

U *tablici 1.* navedeni su svi tipovi sročnosti u hrvatskom jeziku. Terminom *nesročnost* nastoji se prikazati sročnost kao uobičajena jezična pojava koja slaganjem povezuje različite jezične razine, ponajprije morfološku i semantičku. Shvatimo li funkcioniranje jezika kao cjelinu i prožimanje, nesročnost je pojam koji se odnosi na slučajeve koji odudaraju od prevladavajućeg sustava u nekom jeziku. U hrvatskom jeziku *nesročnošću* bismo mogli nazvati one slučajeve koji sročnost ne ostvaruju potpuno prema formalnom modelu.

Tablica 1. Nesročnost u hrvatskome jeziku

	Vrsta sročnosti	Imenice	Oblik	Značenje	Uzorci
1.	prava sročnost	stol-brat	a-promjena	rod = spol	S-U-V-Z
2.	prava sročnost	polje-dijete	a-promjena	rod = spol	S-U-V-Z
3.	prava sročnost	žena-knjiga	e-promjena	rod = spol	S-U-V-Z
4.	prava sročnost	stvar	i-promjena	rod = spol	S-U-V-Z
5.	nesročnost-inačica neživo	HBK	a-promjena	ž. rod (glavna imenica)	S-U-V-Z S/U-V-Z
6.	nesročnost-inačica neživo	SAD	a-promjena (jed.)	ž. rod (glavna imenica)	S-U-V-Z S/U-V-Z
7.	nesročnost-inačica živo	štediša	e-promjena	spol = muški, muški i ženski	S-U-V-Z S/U-V-Z S-U/V-Z

8.	nesročnost inačica–živo	papa	e–promjena	spol = muški	S/U–V–Z S–U/V–Z S–U–V/Z
9.	nesročnost inačica–živo	unučad	jednina	množina	S–U–V/Z S–U/V–Z
10.	nesročnost inačica–živo	piskaralo	a–promjena	spol = muški i ženski	S/U–V–Z S–U–V/Z
11.	nesročnost inačica–živo	braća	e–promjena (jed.)	spol = muški, množina	S–U/V/Z S–U/V–Z
12.	nesročnost– nepodudaranje	djeca	e–promjena (jed.)	spol = muški i ženski, množina	S–U/V–Z
13.	nesročnost– nepodudaranje	curičak	a–promjena	spol = ženski	S–U–V/Z
14.	nesročnost– nepodudaranje	naočale	množina	jednina	S–U–V/Z
15.	nesročnost– nepodudaranje	cvijeće	jednina	množina	S–U–V/Z

Literatura

1. Anić, V. (1998.) Rječnik hrvatskoga jezika, Novi Liber, Zagreb.
2. Babić, S. (1998.) Sročnost u hrvatskome književnom jeziku, Matica hrvatska, Zagreb.
3. Babić, S., Brozović, D., Moguš, M., Pavešić, S., Škarić I. i Težak, S., (1991.) Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus, Zagreb.
4. Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (1995.) Gramatika hrvatskoga književnog jezika, Školska knjiga, Zagreb.
5. Barlow M. i Ferguson Ch. A., (ur.) (1988.) Agreement in Natural Language, Center for the study of language and information, Stanford.
6. Corbett, G. G. (1988.) Agreement: A Partial Specification Based on Slavonic Data u Barlow M., i Ferguson C. A. (ur.), str. 23–53.
7. Corbett, G. G. (1991.) Gender, Cambridge University Press, Cambridge,
8. Corbett, G. G. (1998.) Morphology and Agreement, u Spencer, A. i Zwicky, A. M. (ur.) str. 191–206.
9. Fisher, R. (1998.) Lexical Change in present–day English, A Corpus–Based of the Motivation, Institutionalisation, and Productivity of Creative Neologisms, Tübingen, Gunter Narr Verlag Tübingen.
10. Lehmann C. (1988.) On the Function of Agreement, u Barlow M, i Ferguson C. A. (ur.) str. 55–65.
11. Lehmann, C. (1982.) Universal and Typological Aspects of Agreement, u Seiler, H., Seiler, Lehmann, C. i Stachowiak, F. (ur.) *Apprehension: Das sprachliche Erfassen von Gegenstaenden*, Teil: 2: *Die Techniken und ihr Zusammenhang in Einzelsprachen*, Narr, Tuebingen, str. 201–231.
12. Pranjković, Ivo (1995.) Sintaksa hrvatskoga jezika: udžbenik za 3. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb.

13. Rodríguez González, F. (1987.) El género de las siglas, *Revista Española de lingüística*, 12, str. 311–362.
14. Steele, S. (1978.) Word order variation: A typological study, u Greenberg J. H., Ferguson C. A., Moravcsik E. A., (ure.).
15. Tadić, M. (1994.) Računalna obrada morfologije hrvatskoga književnog jezika, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
16. Zwicky, A. M. (1985.) Heads, *Journal of linguistics* 21, str. 1–29.

Lidija Tepeš
Filozofski fakultet, Zagreb

Germanizmi u zagrebačkim kuharicama

U hrvatskom jeziku nalazimo mnoge riječi koje su u hrvatski preuzete iz susjednih ili nekih drugih jezika. Neke od tih posuđenih riječi prepoznaju se već na prvi pogled kao riječi stranog podrijetla, neke druge, pak, toliko su uvriježene u hrvatskom jeziku da ih je teško ili čak nemoguće razlikovati od hrvatskih riječi.

Germanizmi su česta pojava u hrvatskom i mnogi su se lingvisti bavili njihovim istraživanjem. Germanizmi nisu sveprisutni u pisanom i govornom jeziku, nego se ograničavaju na posebna područja kao što je tehnika (mehanika), odjeća, kultura stanovanja i gastronomija. Ovo istraživanje ograničeno je na germanizme u gastronomiji, odnosno, one koji se pojavljuju u pisanom obliku u kuharicama. Cilj je bio ustanoviti da li se danas u pisanom hrvatskom jeziku u kuharicama koriste germanizmi i ukoliko se koriste, da li se njihov broj u odnosu na prošla vremena promijenio.

Kao izvor materijala za proučavanje starih germanizama poslužila je »Zagrebačka kuharica« autorice Marije Kumičić, objavljena krajem XIX. stoljeća. Autorica se služi velikim brojem germanizama, ali i samim njemačkim riječima. Nerijetko se dogodi da ona neku hrvatsku riječ ili germanizam u zagradi prevodi njemačkom riječju:

Kod velikih objeda daje se poslie govedine ragoutu (ragu) slično jelo ili rebarca (koteletti) s pireom, popečci od prsiju (Brustschnitzchen) ili užinci (zajuši, Eingemachtes)... str. 5

Utjecaj njemačkog jezika, odnosno austrijske varijante njemačkog jezika nekada je bio velik, stoga ne čudi da se autorica knjige koristi mnogim njemačkim riječima i germanizmima, kao i nizom riječi poteklih iz francuskog i talijanskog jezika. S obzirom na to da je kuharica objavljena otprilike¹ u vrijeme kad Šulek objavljuje svoj rječnik, valja pretpostaviti da je Marija Kumičić možda pokušala uvesti neke nove riječi u hrvatski, odnosno, na neki način prevesti pokoju riječ s njemačkog jezika. Primjerice njemačku riječ *Glühwein* prevodi kao *varenik*, a danas u hrvatskom imamo *kuhano vino*.

1 Datum izdavanja Zagrebačke kuharice od Marije Kumičić nije poznat

Germanizmi koji su pronađeni u »Zagrebačkoj kuharici« podijeljeni su u dvije skupine: na one za koje se sa sigurnošću može tvrditi da su u hrvatski jezik preuzeti direktno iz njemačkog jezika, odnosno austrijske varijante njemačkog jezika (primjer 1.), te na one koji su u hrvatski jezik najvjerojatnije preuzeti putem njemačkog jezika, znači za koje je njemački jezik bio jezik–posrednik (primjer 2):

Primjer 1.

fin	– <i>fein</i> , Adj. <i>fein</i> – sich f. machen; f. gemahlen; f. geschnitten
flaša	– <i>Flasche</i> , die – (mhd. vlasche, ahd. flaska): 1. (verschließbares) Gefäß aus Glas, Metall od. Kunststoff mit enger Öffnung u. Halsansatz zum Aufbewahren von Flüssigkeiten (od. Gasen): eine schlanke, bauchige F. aus Glas, Plastik. <i>Flasche</i> , die – Weinflasche
frižki, friški	<i>frisch</i> , Adj. – (mhd. vrisch, ahd. frise): 1. a) (von Lebensmittel) nicht alt, abgestanden, welk o. ä.; gerade erst hergestellt, zubereitet <i>frisch</i> – ein frisches Hemd anziehen; es ist heute f. (kühl); f. gestrichen; f. gebacken; sich f. machen

Primjer 2.

palačinke (uljevuše) s orasi	Palatschinken mit Nüssen <i>Palatschinke</i> , die – (ung. palacsinta < rumän. plăcină < lat. placenta, Plazenta) (österr.): dünner, zusammengerollter (u. mit Marmelade o. ä. gefüllter) Eierkuchen <i>Palatschinke</i> , die – eine Mehlspeise
panirati	– <i>panieren</i> , sw. V. – (frz. paner = mit geriebenem Brot bestreuen, zu: paim (afz. pan) = Brot < lat. panis) (Kochk.): (Fleisch, Fisch o. ä.) vor dem Braten in geschlagenes Eigelb, Milch o. ä. tauchen u. mit Semmelbröseln bestreuen od. in Mehl wälzen <i>Panier</i> , die – Backnülle aus Mehl, Ei und Semmelbröseln; panieren

Iako su neki germanizmi nazovimo ih *pravi* (njemačke riječi preuzete u hrvatski), a neki *nepravi* (riječi iz nekog trećeg jezika, gdje je njemački igrao ulogu jezika–posrednika), svi su oni analizirani i uspoređeni s germanizmima koji su pronađeni u novoj kuharici »Hrvatska kuharica«, objavljenoj 1998. godine. Zanimljivo je da se i u novoj kuharici pojavljuje veliki broj germanizama, iako nešto manje nego u staroj (32 germanizma u novoj kuharici : 96 u staroj).

Kod usporedbe korpusa dviju gore navedenih kuharica moglo se očekivati da je broj germanizama u novoj manji nego u staroj, što je analizom izdvojenih njemačkih posudnica i potvrđeno. No u novoj kuharici pojavili su se i neki germanizmi kojih u staroj nema. U novoj kuharici izdvojene su riječi *dinstati*, *kuglof* i *štrudl* (njem. *dünsten*, *Gegelhupf*, *Strudel*) koje se kao takve ne nalaze i u staroj kuharici. Marija Kumičić njemačku riječ *dünsten* piše *tenfati*, za *Gugelhupf* koristi riječ *naduvka*, a kod riječi *Strudel* je vrlo nedosljedna i ponekad piše *gibanica*, a u nekim drugim situacijama *povitica*, što su po značenju (i okusu) dva različita jela, odnosno kolača. Njemačka riječ *Gugelhupf* zadržala se danas u hrvatskom jeziku kao *kuglof*, iako riječ kao takvu nije moguće potvrditi u Anićevu »Rječniku hrvatskog jezika«. ² No, za razliku od germanizma *kuglof*, koju nije moguće potvrditi, u Anićevu rječniku nalazimo neke druge germanizme, kojima se autori nove hrvatske kuharice nisu poslužili (npr. *paradajz*).

Važno je napomenuti da su svi u radu obrađeni germanizmi, oni koji su nađeni u pisanom obliku u staroj i u novoj kuharici. Ovo je važno istaknuti, jer se Zagrepčani još i danas u govoru služe čitavim nizom germanizama, no na temelju promatranja može se zaključiti da će napisati hrvatsku standardnu riječ:

govor: *Dodaj mi rajnglu sa šparheta.*

Šnicle bi trebalo staviti u frižider.

pisani oblik: *Dodaj mi lonac sa štednjaka.*

Odreske bi trebalo staviti u hladnjak.

Utjecaj njemačkog jezika na hrvatski jezik bio je izrazito jak i ostavio je u njemu duboke tragove. U nekim situacijama taj utjecaj ide toliko daleko da je svakodnevna upotreba hrvatskih standardnih riječi potisnuta od germanizma (maslac – putar). S druge strane utjecaj njemačke, odnosno, austrijske kulture doveo je do toga da su Hrvati preuzeli niz pojmova, stvari i predmeta s kojima su preuzeli i njihove nazive. Ovaj je proces preuzimanja njemačkih riječi možda izrazitiji na području tehnike, stanovanja, obrta, no i u gastronomiji nailazimo na takve primjere: *Gugelhupf* – *kuglof*, *Hohlipp* – *holip*. Analizom dviju u tekstu navedenih kuharica potvrđena je pretpostavka da je broj germanizama danas znatno manji nego nekada, iako se još uvijek koriste, a neki od njih imaju i status standardnih riječi.

2 Svi pronađeni germanizmi provjereni su u Rječniku hrvatskog jezika Vladimira Anića

Sladjan Turković
Filozofski fakultet, Zagreb

Osobitosti njemačkog jezika u hrvatskim rječnicima

U okviru znanstvenog projekta »Hrvatsko–njemačke jezične veze« na Odsjeku za germanistiku provode se istraživanja o jezičnim vezama između Hrvatske i zemalja njemačkoga govornog područja (ponajprije Austrije i Njemačke). Dio tih istraživanja usmjeren je na obradu pisane građe hrvatskih autora, kojima je dakle materinji jezik hrvatski, a koji su pisali i na njemačkom jeziku. Svrha je kontrastivno usporediti rječnike i gramatike hrvatskih autora sa sličnim djelima njemačkih autora te utvrditi sličnosti i razlike. U korpus istraživanja uključen je »Lexicon Latinum«¹ autora Andrije Jambrešića i Franje Sušnika. Riječ je o četverojezičnom rječniku koji u lijevom stupcu sadrži latinsku natuknicu a u desnom hrvatski, njemački i mađarski prijevod. Rječnik je prvi put tiskan 1742., namijenjen je školskoj mladeži, no po količini natuknica i njihovom raznolikom tumačenju uvelike nadmašuje svrhu koju su mu autori namijenili.

U rječniku je do sada (u okviru projekta) temeljitije obradena ortografija, fonetika i morfologija njemačkog dijela, kontrastivno prema suvremenom njemačkom jeziku.

O pravopisu

Već površno čitanje otkriva veliku nedosljednost u pisanju njemačkih natuknica (iste se riječi na različitim mjestima različito pišu) što nas ne iznenađuje s obzirom na vrijeme nastanka rječnika. Njemački pravopis u vrijeme nastanka rječnika nije bio standardiziran. Proces standardizacije pravopisa u zemljama njemačkoga govornog područja traje od 16. do kraja 19. stoljeća. U vrijeme nastanka rječnika njemački su gramatičari vodili međusobnu borbu oko toga, da li riječi treba pisati etimološki ili fonetski. U usporedbi sa suvremenim pravopisom njemačkog jezika otkrivaju se sljedeća odstupanja:

1. nedosljedno pisanje imenica velikim početnim slovom (**s. maas** – *s. Maß*)². U suvremenom se njemačkom jeziku *sve* imenice pišu velikim početnim slovom, a ne samo osobna imena ili na početku riječi;
2. pisanje složenica: obje konstituente se pišu velikim slovom i s crticom (**Apffel-Baum** – *Apfelbaum*); ima i nedosljednosti u pisanju velikim početnim slovom (**Hand-kuss** – *Handkuß*);
3. pisanje tzv. nijemih slova koja se pišu ali ne izgovaraju (**Lamb**, **Frembd** – *Lamm, fremd*); nijema se slova u Njemačkoj početkom 18.

1 Andrija Jambrešić, LEXICON LATINUM, pretisak, Čakovec, 1992.

2 Podebljana riječ u zagradi predstavlja Jambrešićev način pisanja, dok riječ u kurzivu predstavlja suvremeni način pisanja natuknice.

stoljeća više ne pišu, ali se Jambrešić još dosljedno drži ovog uzusa. Postavlja se pitanje zašto. On vjerojatno dosljedno preuzima natuknice iz starijih izvora na koje se oslanja, no nedostupnost tih izvora onemogućava provjeru ove teze. Možda i sam smatra da je takav način pisanja ispravan.

4. pisanje kombinacije slova <th> je uzus koji se zadržao sve do 19. stoljeća: (**thon, orth** – *Ton, Ort*): <h> označava aspiriranost bezvučnog okluziva koja se u njemačkom izgovoru čuje, ali se danas više ne piše;
5. pisanje dvoglasa <ei> oblikom <ey>: Jambrešić piše gotovo dosljedno svoj oblik (**bley, frey** – *blei, frei*)
6. označavanje dužine sloga je vrlo nedosljedno: pišu se geminate ili se ubacuje slovo <h> za oznaku dužine. Jambrešić međutim piše geminate (koje označavaju da je prethodni slog kratak) i ondje gdje je slog dug (**s. Gebett** – *das Gebet*), dok slovo <h> za oznaku dužine sloga koristi i ondje gdje to danas više nije običaj: (**e. Bluhm** – *die Blume*)
7. karakteristična je i nesigurnost u pisanju pojedinih glasova (zvučnih i bezvučnih okluziva na kraju riječi). O tome svjedoči ista njemačka prevedenica kod različitih latinskih riječi:

Unbeckand t (Ignarus, a, um)	unbekannt
Unbeckand (Ignoratus, a, um)	unbekannt
Unbeckant (Ignotus, a, um)	unbekannt
unbekand t (Nescius, a, um)	unbekannt
8. neujednačeno se pišu i njemački pregllašeni vokali <ä, ü, ö>. Za slovo <ü> kod Jambrešića nailazimo na sljedeće pisane varijante: <ü>, <ue>, <u^e>³

Sam Jambrešić navodi kako se nije dublje pozabavio njemačkim pravopisom pa ne čudi tolika raznolikost u pisanju. Unatoč tomu može se reći da je njegov način pisanja u odnosu na onaj u njemačkim zemljama prilično konzervativan. Smatramo da je do toga došlo, kao što je prije spomenuto, zbog nekritičkog preuzimanja riječi iz starijih i različitih izvora kojima se služio, a da ih nije prilagodio uzusu koji je u njegovo vrijeme već bio na snazi.

Fonetika

Da bismo utvrdili dijalekatske osobitosti i narječje njemačkog jezika kojim se služio Jambrešić, potrebno je rekonstruirati izgovor. U rekonstrukciji nam najviše pomaže 16 pravila za izgovor njemačkih glasova koja Jambrešić navodi na kraju rječnika. Za određivanje narječja zanimljiva su sljedeća tri pravila:

- <a> se izgovara kao [o],
- <ö> se izgovara kao [e],
- <ü> se izgovara kao [i].

3 Kod Jambrešića se **e** piše točno iznad slova **u**

Tako Jambrešić piše **hyps** umjesto *hübsch*, **Spihl-Wasser** umjesto *Spühlwasser*. Može se dakle zaključiti da je Jambrešić njemačke zaobljene samoglasnike izgovarao nezaobljeno kao što se vidi u gore navedenim pravilima. To nam omogućava prve zaključke o narječju kojim se on koristi, no valja biti oprezan. Naime, izgovorna novina, da se zaobljeni vokali izgovaraju nezaobljeno zahvala je u to vrijeme gotovo cijelu Njemačku, ali se do danas sačuvala jedino u nekim južnonjemačkim narječjima.⁴ Druga zanimljiva osobina Jambrešićeva pravopisa i izgovora jest čuvanje srednjevisokonjemačkih dvoglasa koji su se u donjonjemačkim narječjima monoftongizirali. Jambrešić piše riječ <**Liecht**> koja se ima izgovarati kao [liaht] za razliku od suvremenog oblika te riječi <*Licht*> i izgovora [licht]. Nadalje, na početku riječi vrlo često ne razlikuje zvučne i bezvučne okluzive pa nailazimo na dvostruko pisanje za istu latinsku natuknicu: tectum, i, n. – **Dach, Tach**.

Zanimljivo je i pravilo da se <w> ima izgovarati kao [b]. Nijedna njemačka gramatika ne navodi ovo pravilo pa pretpostavljamo da je i to jedan od Jambrešićevih uzusa (premda on nije jedini koji primjenjuje ovo pravilo). Tako se njemačka riječ **Wirtshaus** preuzima kao *bircuz, birtija*.

Morfologija

Na morfološkoj razini nailazimo na teškoće u obradi podataka, jer se riječi navode u ishodišnom leksičkom obliku. Rijetke primjere za fleksijske oblike nalazimo u opisnim prijevodima ili kraćim sintagmama, molitvama i stihovima. Evo pregleda nekih morfoloških zanimljivosti:

1. imenice u nominativu jednine imaju apokopu krajnjeg glasa [e] što je karakteristično za južnonjemačka narječja:

r. Ochs	<i>Ochse</i>	
r. Käss	<i>Käse</i>	
e. Melaun	<i>Melone</i>	(primjer za južnonjem. varijantu)
e. Kirch	<i>Kirche</i>	
2. u tvorbi deverbativnih imenica Jambrešić upotrebljava nastavak *-nus* umjesto *-nis* koji se sve više širi i potvrđuje u njemačkim zemljama. Oblik *-nus* karakterističan je za južnonjemačka narječja:

e. Finsternuss	<i>Finsternis</i>
e. Gefängnüß	<i>Gefängnis</i>
Aergernuss	<i>Ärgernis</i>

Ovdje kao osobitost valja spomenuti i rod imenica koje su kod Jambrešića dosljedno ženskog roda.

Umanjenice imaju nastavak *-lein* ili *-el* za razliku od suvremenog njemačkog jezika u kojem se pojavljuju nastavci *-lein* ili *-chen*:

Hünnerlein	<i>Hühnchen</i>
Schwveinlein	<i>Schweinchen</i>
Stäblein	<i>Stäbchen</i>

4 Rudolf E. Keller: DIE DEUTSCHE SPRACHE, Hamburg, 1986.

Zaključak

Njemački jezik u 18. stoljeću pokazuje jasne konvergentne crte u pogledu standardizacije pravopisa. Ne može se reći da je jezik bio pravopisno standardiziran u današnjem smislu, već mislimo na uzus, običaj pisanja koji je u njemačkim zemljama počeo prevladavati. Unatoč tomu pokazuju se primjetne razlike pisanja gornjonjemačkog narječja na jugu i niskonjemačkog narječja na sjeveru Njemačke. Gornjonjemačko se narječje govorilo na jugu Njemačke i u Habsburškoj Monarhiji čija je krunska zemlja bila i Hrvatska. Jambrešićev »pravopis« odn. uzus pokazuje u tom pogledu s jedne strane konzervativne osobine koje su posljedica preuzimanja riječi iz različitih, starijih izvora koji odražavaju starije stanje pisanja, a s druge strane njegovu prilagodbu riječi prema vlastitoj procjeni kako ih valja pisati. U ovom posljednjem, njegov je pravopis sličan južnonjemačkom pravopisnom uzusu. Treba spomenuti da Jambrešić nije bio filolog ili gramatičar pa je i razumljiva njegova određena širokogrudnost odn. nedosljednost u obradi leksičke građe.

Sa stajališta fonetike i morfologije, njemački jezik u rječniku *Lexicon Latinum* predstavlja tip gornjonjemačkog narječja kojim se govorilo u južnoj Njemačkoj (Bavarskoj) i u Austriji, što je s obzirom na jezične, kulturne, gospodarske i političke veze Hrvatske s Austrijom i razumljivo.

Literatura

1. **Duden Deutsches Universal Wörterbuch**, 2., völlig neu bearb. u. stark erw. Aufl., Duden Verlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 1989
2. **Duden Die deutsche Rechtschreibung**, Bd. 1., 20., neu bearb. und erw. Aufl., Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 1991
3. **Duden Aussprachewörterbuch**, Bd. 6., 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Wien, Zürich 1974
4. J. A. Schmeller, **Bayerisches Wörterbuch**, Bd. 1. 4. Neudruck der von G. K. Frommann bearb. 2. Ausgabe München 1872–77, R. Oldenbourg Verlag München, Wien, Scientia Verlag Aalen 1983
5. J. A. Schmeller, **Bayerisches Wörterbuch**, Bd. 2. 4. Neudruck der von G. K. Frommann bearb. 2. Ausgabe München 1872–77, R. Oldenbourg Verlag München, Wien, Scientia Verlag Aalen 1983
6. **Siebs Deutsche Aussprache**, 19., umgearbeitete Auflage, Walter de Gruyter & Co., Berlin 1969
7. A. Jambrešić, **Lexicon Latinum**, pretisak, Čakovec 1992.
8. Dieter Nerijs, **Deutsche Orthographie**, 2., durchges. Aufl., Leipzig 1989
9. Sprache und Gesellschaft, **Theoretische Probleme der deutschen Orthographie**, Bd. 16., Herausgeg. von Dieter Nerijs und Jürgen Scharnhorst, Akademie-Verlag, Berlin 1980
10. Rudolf E. Keller, **Die deutsche Sprache**, Bearb. u. übertr. aus d. Engl., mit e. Begleitw. sowie e. Glossar vers. von Karl-Heinz Mulagk, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1986
11. R. E. Keller, **German Dialects**, Manchester University Press 1961
12. F. Wrede – W. Mitzka, **Deutscher Sprachatlas**, N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, Marburg (Lahn) 1926
13. Walther Mitzka, **Deutsche Mundarten**, Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg 1943

14. Eberhard Kranzmayer, **Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes**, Hermann Böhlaus Nachf. Graz–Köln, Wien 1956
15. V. M. Schirmunski, **Deutsche Mundartkunde**, Akademie-Verlag, Berlin 1962
16. **Geschichte der deutschen Sprache**, Verfaßt von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Wilhelm Schmidt, 3. durchgesehene Auflage, Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1980
17. Hermann Paul, **Deutsche Grammatik**, 2. Bd., 6. Auflage, Veb Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale) 1959
18. **Zagreber Germanistische Beiträge**, Jahrbuch für Literatur- und Sprachwissenschaft, Bd. 6, Zagreb 1997

Irena Zovko Dinković
Filozofski fakultet, Zagreb

Neke prednosti gramatike uloga i referenci u tumačenju semantičko–sintaktičkih odnosa

Gramatika uloga i referenci (*Role and Reference Grammar*) (R. D. Van Valin & R. J. LaPolla, 1997) počela se razvijati 80-ih godina, a potekla je iz teorije dubinskih padeža Charlesa Fillmorea. Jedna od njezinih glavnih karakteristika jest da se odmiče od anglocentričnosti kojoj podliježu mnoge druge teorije te promatra interakciju sintakse, semantike i pragmatike u gramatičkim sustavima, smatrajući da se gramatička struktura može shvatiti i objasniti jedino u odnosu na njezine semantičke i komunikativne funkcije.

Gramatika uloga i referenci je jednorazinska (monostratalna) teorija koja za svaku rečenicu pretpostavlja jedan sintaktički prikaz povezan direktno sa semantičkim prikazom. Ova teorija odbacuje prikaze temeljene na sintaktičkim relacijama, kao i one čija je osnova tzv. *X-bar* prikaz, zato što smatra da ni jedan od njih nije univerzalno primjenjiv. Univerzalnim obilježjima rečenične strukture smatra se razlikovanje između predikatnih i nepredikatnih elemenata. Gramatika uloga i referenci pretpostavlja da se surečenice univerzalno sastoje od nukleusa (predikatni element), jezgre (nukleus + semantički argumenti predikatnog elementa) te periferije (modifikatori jezgre, tj. nepredikatni elementi). Svaki od slojeva surečenice modificiraju tzv. operatori: vid, negacija, glagolsko vrijeme i ilokucija. Osim projekcije sastavnica i operatora, gramatika uloga i referenci prikazu rečenice dodaje i projekciju koja se naziva fokusnom strukturom, a koja označava potencijalni i stvarni fokus u rečenici. Ova teorija smatra da razlike između gramatičkih sistema počivaju na različitim ulogama koje struktura fokusa može imati u gramatici.

Jedna od prednosti izdvajanja operatora u posebnu projekciju jest i to što ta projekcija omogućava prikaz tzv. razlomljenih sastavnica koje postoje u nekim jezicima. Primjer u hrvatskom za to su klitike koje razdvajaju imenički izraz kao npr.

- (1) Moj je kaput topao.

U transformacijskoj bi gramatici u prikazu ovakve rečenice došlo do križanja grana, no u gramatici uloga i referenci pomoćni glagol koji označava glagolsko vrijeme pripada operacijskoj strukturi, a ne prikazu sastavnica, što bi uvelike olakšalo npr. sintaktičko obilježavanje Hrvatskoga nacionalnog korpusa.

Semantički prikaz rečenice u gramatici uloga i referenci naziva se logičkom strukturom i temelji se na Vendlerovu *Aktionsartu*, obuhvaćajući stanja i aktivnosti te ono što se u engleskom naziva *achievements* i *accomplishments*¹. U primjeru (2) dana je logička struktura rečenice *Ivo pije pivo*.

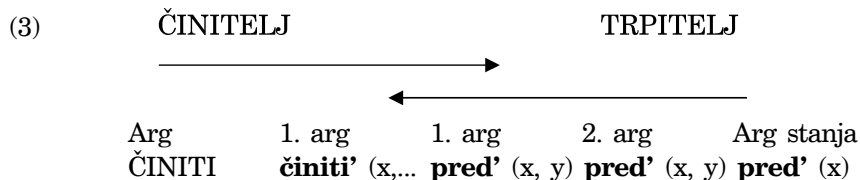
(2) AKTIVNOST

Ivo pije pivo. **činiti'** (Ivo, [**piti'** (Ivo, pivo)])

Smatramo da je ovakav prikaz donekle nedostatan kod određenih semantički specifičnih konstrukcija koje postoje u nekim jezicima, kao npr. *Ivi se pije pivo* u hrvatskom. Kako ova konstrukcija uvijek izražava isključivo želju da se nešto učini, nije posve jasno koji bi glagol trebao stajati na početku logičke strukture ove rečenice.

Glavni doprinos gramatike uloga i referenci jest taj što ona osim specifičnih tematskih odnosa poput Agensa, Pacijensa ili Doživljača, koji su definirani položajem argumenata u logičkoj strukturi, pretpostavlja još jedan tip semantičkih uloga, a to su semantičke makrouloge. One su od centralne važnosti za teoriju, a postoje samo dvije – Činitelj (*Actor*) i Trpitelj (*Undergoer*) – koje odgovaraju dvama primarnim argumentima u prototipnom tranzitivnom odnosu. Ove se uloge nazivaju makroulogama zato što svaka od njih predstavlja generalizaciju čitavog niza specifičnih tematskih odnosa. Stoga se u ovoj teoriji postavke prvenstveno formuliraju na temelju makrouloga, a ne specifičnih tematskih odnosa ili gramatičkih funkcija. Tako se npr. čini puno prihvatljivijom postavka da neizrečeni argument imperativa predstavlja Činitelja, tj. da je semantički definiran, nego tvrdnja da bi on sintaktički bio subjekt rečenice. Gramatika uloga i referenci ovu postavku dokazuje primjerima iz jezika poput malagaškog, u kojem je prototipni imperativ *Neka odjeća bude oprana!* a ne *Operi odjeću!* koji je označen kao nepristojan.

Odnos između makrouloga i položaja argumenata određen je hijerarhijama, a tranzitivnost, tj. prijelaznost je definirana brojem makrouloga koje neki glagol ima uz sebe. Tako prijelazni imaju 2, neprijelazni 1, a atranzitivni nemaju nijednu.

¹ *Achievement* bismo uvjetno u hrvatskom mogli prevesti kao postignuće, a *accomplishment* kao dovršenje

Činitelj

Agens > Instrument > Doživljač > Recipijens

Trpitelj

Pacijens > Tema > Stimulus > Doživljač > Recipijens

Jedna od zanimljivijih sintaktičkih pojava koju gramatika uloga i referenci sagledava u novom svjetlu svakako je dativna alternacija koja je predstavljala problem za mnoge teorije koje su je pokušale opisati. Postojanje dativne alternacije dotiče mnoga važna pitanja u sintaktičkim teorijama – od problema definiranja izravnih i neizravnih objekata i relevantnosti sintaktičkih funkcija u nekom jeziku, preko tranzitivnosti do određivanja uloge koju u dativnoj alternaciji imaju semantika, pragmatika i diskurs. Većina teorija smatra da je dativna alternacija leksički upravljana pojava moguća samo s određenim leksičkim jedinicama i srodna pasivu, te da ju je nemoguće protumačiti isključivo unutar sintakse, tj. isključivo kao promjenu gramatičkih odnosa. Već su se 70-ih godina gramatički odnosi počeli prikazivati tematskim odnosima, a kako su oni dio semantike, to je značilo da je ovjerenost rečenica dobivenih sintaktičkim pravilima određena semantičkom komponentom. Ovakav stav doveo je u pitanje tvrdnje da su sintaktičke kategorije jasno definirane te da postoji jasna granica između ovjerenog i neovjerenog.

Gramatika uloga i referenci dativnu alternaciju tumači kao varijabilno, tj. označeno pridruživanje makroulozi Trpitelja. Tako bi u primjeru (4. a) u skladu s hijerarhijom dodjele makrouloga, Trpitelj bila *a box of chocolates* kojoj bi onda bila pridružena sintaktička uloga izravnog objekta (koji je u engleskom definiran položajem kao direktni imenički izraz koji stoji odmah iza glagola).

- (4) a. Allen gave a box of chocolates to Paula.
b. Allen gave Paula a box of chocolates.

U rečenici (4.b), koja sadrži dativnu alternaciju, hijerarhija biva narušena tako što se makrouloga Trpitelja pridružuje argumentu *Paula* koji tako postaje izravni objekt.

Moglo bi se tvrditi da je tumačenje dativne alternacije varijabilnim pridruživanjem samo način na koji se kršenje već ustanovljene hijerarhije čini legitimnim, te se pitati što je u tom slučaju sintaktički *a box of chocolates* u (1. b), valja istaknuti da od samog početka gramatika uloga i referenci odriče gramatičkim funkcijama poput subjekta ili izravnog objekta teorijski status. Drugim riječima, ova teorija smatra da takve gramatičke funkcije nisu univerzalne i ne mogu se uzeti kao temelj adekvatne gramatičke teorije. Umjesto toga gramatika uloga i referenci uvodi jedan jedini pojam sintaktičke relacije koji je specifičan za svaku konstrukciju i naziva se privilegiranim sintaktičkim argumentom. Taj privilegirani argument utječe na pridruživanje makrouloga i kontrolira sintaktičko ponašanje ostalih elemenata, a na njegov odabir utječe hijerarhija makrouloge Činitelja. Ostali argumenti u rečenici karakteriziraju se ili kao izravni ili kao kosi jezgreni argumenti. Dakle, u gramatici uloga i referenci nema ničega što bi odgovaralo izravnom ili neizravnom objektu budući da se

svojstva izravnih objekata opisuju unutar pojma Trpitelja pa kod varijabilnog pridruživanja Trpitelj zapravo postaje privilegirani sintaktički argument. Isto se tako smatra da je glavno zajedničko obilježje svih neizravnih objekata semantičko, a ne morfosintaktičko: oni tipično kodiraju Recipijens dvostruko prijelaznih glagola te su u pojedinim jezicima sintaktički tretirani ili kao izravni objekti ili kao argumenti u kosim padežima ili su posebno kodirani pa stoga njihova dosljedna morfosintaktička karakterizacija nije moguća.

Jedno od pitanja koje gramatika uloga i referenci postavlja jest koji čimbenici utječu na izbor privilegiranog sintaktičkog argumenta u jezicima koji dopuštaju takav izbor, a time i konstrukcije poput dativne alternacije. Gramatika uloga i referenci smatra da kod nekih jezika status nekog referenta u diskursu ne samo da utječe na oblik izraza kojim se koristimo, već utječe i na to kako će argumenti biti sintaktički ostvareni. To bi značilo da u nekim jezicima npr. topikalnost može utjecati na to da neki argument bude privilegirani bez obzira na svoju semantičku funkciju.

Dobar primjer je činjenica da dativna alternacija postoji i u hrvatskom jeziku iako je u njemu odnos predikata i argumenata kodiran padežima pa promjena položaja elemenata normalno ne rezultira promjenom gramatičkih odnosa. Očito je dakle da je dativna alternacija u hrvatskom motivirana drugim čimbenicima, inače u jeziku ne bi bilo potrebe za tom konstrukcijom.

Hrvatski dativnu alternaciju dopušta s glagolima *darovati* /*darivati*, *ponuditi* / *nuditi* i *služiti* / *poslužiti* / *posluživati*² i ne iznenađuje da su to upravo glagoli davanja odnosno nudenja, koji predstavljaju kardinalni tranzitivni odnos (vidi Hopper i Thompson, 1980).

- (5) a. Darovali su gradu znatnu svotu novca.
 a.' Darovali su grad znatnom svotom novca.
 b. Ponudili su nam šalicu čaja.
 b.' Ponudili su nas šalicom čaja.
 c. Poslužili su nam kolače.
 c.' Poslužili su nas kolačima.

Glagoli *darovati/darivati* mogu uz sebe imati najrazličitije Pacijense, dok su Pacijensi koji se pojavljuju uz glagole *nuditi* / *ponuditi* i *služiti* / *poslužiti* / *posluživati* u dativnoj alternaciji ograničeni na kavu, piće i cigarete, dakle na ono što se konzumira kroz usta, a Recipijensi ili potencijalni Recipijensi su uvijek ljudi.

Semantičke uloge ostale su iste pa se u rečenicama (10. a', b' i c') može govoriti o onome što gramatika uloga i referenci naziva varijabilnim (označenim) pridruživanjem semantičkoj makroulozi Trpitelja. Ova makrouloga, kao što joj i ime govori, označava upravo onaj argument u rečenici na koji proces izražen predikatom najviše utječe. Dativna alternacija bi dakle povećavala afek-

2 Ovom prilikom zahvaljujem prof. dr. Josipu Siliću koji me je upozorio na glagole *služiti* / *poslužiti* / *posluživati* s kojima je dativna alternacija u hrvatskom također moguća. Još nije utvrđeno je li to slučaj i s glagolom *osigurati*.

tivnost objekta i podizala ga na skali topikalnosti. Tvrdnju da u hrvatskom dativna alternacija nije sintaktički uvjetovana pojava podupire nekoliko činjenica, npr. ta da su govornicima prihvatljivije rečenice u kojima je glagol nesvršen od onih u kojima je svršen, kao i to da kod glagola *nuditi/ponuditi* fizičke karakteristike onog što se nudi utječu na implicitno mijenjanje značenja rečenica s dativnom alternacijom i bez nje. Isto tako, prema gramatici uloga i referenci Trpitelji u rečenicama s dativnom alternacijom ne mogu biti izostavljeni, no čini se da su govornicima hrvatskog makar i marginalno prihvatljive rečenice poput *Sveti Nikola je darivao slatkišima*. ili *Konobar je nudio šampanjcem*. Promotrimo li ostale glagole darivanja u hrvatskom, koji ne dopuštaju dativnu alternaciju, *obdariti*, *nadariti*, ili *zanuditi* (koji je dijalektalan), vidimo da su često Recipijensi Trpitelji.

Jasno je dakle da se tranzitivnost kao univerzalan odnos u prirodnim jezicima ne može analizirati bez semantičkih obilježja koja bi bila gramatikalizirana u morfosintaksi. Stoga se može zaključiti da ni dativna alternacija nije samo sintaktička varijacija, već semantički i pragmatički motivirana konstrukcija koja topikalizira i povećava afektivnost Recipijensa dodjeljujući im makroulogu Trpitelja, tj. stavljanjem na mjesto izravnog objekta. Gramatika uloga i referenci smatra da upravo mogućnost varijabilnog pridruživanja predstavlja jedan od osnovnih primjera varijacije među jezicima. Tako se dativna alternacija, iako u svojoj biti određena s nekoliko univerzalnih parametara, unutar svakog jezika u kojem postoji razlikuje po načinu i važnosti semantičkih i ostalih čimbenika koji utječu na njezino funkcioniranje te time pokazuje kako je značenjska podloga temelj sintagmatskog određenja rečeničnih odnosa. Upravo zato što to uvažava smatramo gramatiku uloga i referenci iznimno prikladnom za tumačenje odnosa kako u dativnoj alternaciji tako i u mnogim drugim konstrukcijama te joj svakako dajemo prednost pred teorijama koje značenjsku podlogu zanemaruju ili marginaliziraju.

- Fillmore, C. J. (1968), 'The Case for Case', u *Universals in Linguistic Theory*, uredili E. Bach i R. T. Harms, New York, str. 1–88
- Hopper, P. J. & Thompson, S. A. (1980). 'Transitivity in Grammar and Discourse', *Language* 56: 251–299, Linguistic Society of America
- Van Valin, R. D., Jr. & LaPolla, R. J. (1997), *Syntax: structure, meaning and function*, Cambridge: Cambridge University Press
- Van Valin, R. D., Jr. (2001). *An Introduction to Syntax*, Cambridge: Cambridge University Press
- Zovko, I. (2001). *Semantičko-sintaktički odnosi u rečenicama s dvostruko prijelaznim glagolima u engleskom jeziku*, kvalifikacijski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu